

ХИВА ХОНЛИГИНИНГ ДАШТИ ҚИПЧОҚ БИЛАН САВДО МУНОСАБАТЛАРИ

Илхом Муҳиддинович Саидов
Тарих фанлари доктори, профессор

Акмал Сайдирасулович Якубов
Шароф Рашидов номидаги Самарканд давлат университети докторанти

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Хива хонлиги ташқи дипломатик алоқаларида муҳим ва стратегик аҳамият касб этган Дашқи Қипчоқ ҳудуди ва бу ерда кечган савдо муносабатлари таҳлил қилинган. Маълумки, Хива хонлигининг ташқи алоқаларида савдо муносабатларига алоҳида эътибор берилган жумладан, Дашти Қипчоқ билан олиб борилган савдо-сотик ишлари хонлик иқтисодий ҳаётининг асосий қисмини ташкил қилган.

Калит сўзлар: қозоқ жузлари, савдо, В.В. Бартольд, чорвадор хўжалик, П.И.Рычков, Кичик жуз, натурал хўжалик, Жеттиру.

КИРИШ

Хоразмнинг Дашти Қипчоқ (қозоқ жузлари) билан турли соҳалардаги алоқалари қадим замонларга бориб тақалади. В.В. Бартольднинг ёзишича, Ўрта Осиё маданий вилоятларининг кўчманчи турклар билан савдо-сотик олиб боишлари ҳар доим ҳам катта иқтисодий аҳамиятга эга бўлган. X асрдан бери Туркистон мусулмонлари ўзларининг кўчманчи қўшнилари шарофати билан жуда қулай вазиятдан фойдаланган ҳолда арзон ва катта миқдорда от ва гўшт олганлар¹.

Кўчманчи чорвадор хўжалиги бир томондан ўзини ўзи таъминлашга қаратилган бўлса, иккинчи томондан ҳаёт кечириш учун зарур бўлган нарсаларни босқинчилик ва савдо орқали олиши билан ажралиб туради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, Кичик аҳолиси ҳаётида савдо катта ўрин эгаллаган. Қозоқлар ўз хўжаликларида етмайдиган нарсаларни айнан савдо орқали олардилар. П.И.Рычков таъкидлаганидек: “Кичик жуз

¹ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана / Сочинения, т.2. ч.1.
– Москва:Наука, 196. – С. 329.

аҳолиси руслар ва хиваликларга сотадиган отларидан барча талабларини қондиришда катта маҳорат кўрсатадилар”². И.Г.Георги хулосасига биноан “қирғиз (қозоқ)лар ўз эҳтиёжлари ва ҳаётий манфаатларини Россия, Бухоро ва Хева, қўшни вилоятлар билан бўлган савдо орқали қониқтиришган”³.

Кичик жузнинг барча хўжалик ҳаёти савдо билан алоқадор эканлигига манба ва илмий адабиёт ҳам бой маълумот беради. Кичик жуз билан қўшни бўлган Хоразм аҳолиси ҳам ғалла, буғдой, ун ва мануфактура маҳсулотларини четдан олгани маълум⁴.

Баъзи маълумотларга қараганда деҳқончилик билан шуғуланадиган аҳоли ва чорвадорлар ўртасида буғдой ички савдоси чорва ва чорва маҳсулотлари, асирлар айирбошлаши орқали амалга оширилган⁵. Ғаллани чорва ва деҳқончилик асбоб-ускуналари билан алмаштириш минтақа аҳолиси учун ягона восита бўлгани ҳам савдо уларнинг ҳаётида катта ўрин эгаллашини исботлайди. Бундан ташқари, савдо, мол айирбошлаши деҳқончилик билан шуғулланишнинг асосий сабабларидан биридир. Камбағаллашган чорвадорлар қолган чорваларини сотиб (алмаштириб) керакли асбоб-анжом ва уруғлик либшлари мумкин бўлган. Шундай қилиб, овчилик, деҳқончилик ва уй хунармандчилиги қайси бир маънода ички ва ташқи савдо билан алоқаси бўлган.

Натурал хўжаликда савдо амалиётлари доимий характерга эга бўлмасдан тасодуфий ҳолатда амалга оширилиши маълум. Қозоқларнинг хўжалиги натурал хўжаликидан фарқ қилади. Унинг асосини биринчидан, кўчманчи чорвачилик ташкил қилади. Иккинчидан, ишлаб чиқарилган умумий маҳсулотнинг бир қисми зарур бўлган нарсаларни сотиб олиш учун сарфланган. Учунчидан, минтақа аҳолисининг хўжалиги чегараланган бўлмагай, балки ҳар бир хўжалик ва ёки оила ички ва ташқи савдо билан алоқаси бўлган. Қозоқ жузларида ишлаб чиқарилган баъзи маҳсулотлар (думма ёғи, қўй териси) Европа бозорларида ҳам сотилгани маълум⁶. Тўртинчидан, жузларнинг савдоси доимий бўлиб, қадим илдизларга эга бўлган. Бешинчидан, пул ролини уйнайдиган чорва билан олиб борилган. Олтинчидан, чорвага асосланган хусусий ва оилавий мулкчилик ҳамда ерга бўлган жамоа мулки

² Рычков П.И. Ответы на экономические вопросы, касающиеся до земледелия. // Труды ВЭО, СПб., 1767, Ч.7, е – С.132.

³ Прошлое Казахстана в источниках и материалах.Сб.док. Москва-Алш-Ата,1935, сб.1. – С.162.

⁴ Гавердовский Я.П. Примечания к рассмотрению Оренбургского края.РО ГПБ им.М.Е.Салтыкова-Щедрина, Ф 11, 37, л.39.

⁵ Ўша жойда.

⁶ Мансурова Ж. Ю.Хозяйство казахов Малого и Среднего жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. Дисс. канд.ист.наук. – Москва, 1884. – С. 186.

ишлаб чиқариш муносабатларининг асосини ташкил қилиб, унинг шароитида савдо ривожланган. Бу барча зикр қилинган омиллар оддий товар ишлаб чиқариш хос бўлган. Шунинг учун, қозоқлар хўжалиги ўрганилаётган даврда баъзи натурал хусусиятларни сақлаган ҳолда бир қисм маҳсулотни ҳар бир оила хўжалигидаги чорва маҳсулотидан олган. Ортиқча маҳсулот товар сифатида турли шаклда сотилган ё алмаштирилган.

Савдо муносабатлари ҳар иккала томонга ҳам манфаат келтириб, меҳнат тақсимотига асосланган эди. Натижада минтақа ва воҳада ишлаб чиқаришнинг барча соҳалари тараққий этиб, ишлаб чиқариш кучларнинг ҳам ривожланишига олиб келарди. Савдо-сотик эса кейинги даврларда ҳам турли соҳадаги муносабатларни олдинга ривожланишига сабаб бўлди: ўзбек ва қозоқ халқларининг муносабатларини қизғин ривожланишига асос яратди. Ўрганилаётган даврда, айниқса темурийларнинг ўзаро курашлари, қозоқ султонларининг бу муносабатларга аралашувлари, шайбонийлар даврида ва кейинчалик жунғорлар босқини даврида Хива хонлиги ва қозоқ ерлари билан алоқалар жуда мураккаблашиб, оғир бўлиб кетган. Бироқ савдо муносабатлари турли тўсиқ ва қийинчиликларга қарамасдан давом этган. Зеро, ҳам ўтроқ ва ҳам кўчманчи аҳоли савдо муносабатларига, турли маҳсулот ва хом-ашёга мухтож бўлган. П.П. Ивановнинг таъкидлашича, ўзаро уруш ва жанжаллардан сўнг томонлар зудлик билан савдо муносабатларини қайта тиклаш учун кўп саъй ва ҳаракатлар қилинган⁷.

Ўрганилаётган даврда қозоқ жузлари аҳолисининг асосий савдо маҳсулотлари бу чорва моллари бўлган. Кўчманчилар кўшни халқларнинг деҳқончилик ва хунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабларини ўз чорва молларини алмаштириш ёки сотиш йўллари билан қондиришган. Улар асосан Бухоро ва Хива бозорларига келиб, ўз чорва ва уларнинг маҳсулотларини сотиб, ўзларига керак бўлган нарсаларни олиб кетишган⁸. Қозоқлар ичида ўзбек хунармандларининг барча маҳсулотлари кенг тарқалгани маълум⁹. 1792 йилда Шамайда биргина тошкентлик савдогарлар пахта ип газаламалардан 139 000 аршин, ёки 1957 рубл 15 тийинлик ҳамда камарлар, пўстин, мағз, буғдой, пахта ва бошқалардан 2287 рубл 30 тийинга нарса сотганлар¹⁰.

⁷ Иванов П.П. Казахи и Кокандское ханство. – С. 93.; К вопросу о взаимоотношениях казахских племен с оседлым и полuosедлым населением Хорезма в ХУШ-ХІХ вв. УП ЖАЭН. – М. -Наука, 1964, 9 с.

⁸ Небольсин П.Н. Очерки торговли России со Средней Азией // Записки РГО, кн.10. 2855. – С.287.

⁹ Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – СПб., 1867. – С. 4.

¹⁰ Медуанов С. История казахско-узбекских отношений в ХІХ-начале ХХ вв. Туркестан, 1992. – С.125.

Ўрганилаётган даврнинг охирларига келиб Хива хонлиги ҳудудида Кичик жузнинг қуйидаги уруғ ва қабилалари Хива бозорларида савдо қилганлар: алимулла ва шекти, чумекей ак-кете, чумекей уджирай, жами етти минг ўтов. Улар Каспий денгизи, Барсуқ, Эмба, Темир, Уил, Қобла дарёларидан Урал дарёсигача, қишлолда эса Сирдарё бўйларидаги Қоратепада, Қувондарё, Орол атрофида кўчиб юрган; Жеттирунинг чомишти-тобиин, бойули, черкеш, байули-тазлар, кизил-қуртнинг кўчиш жойлари ёзда Эмба бўйлари, қишда Орол ва Каспий денгизининг жануб-шарқий, шарқий-шимолида бўлган ¹¹. Қозоқларнинг Улуғ ва Ўрта жузлари халқи Бухоро ва Тошкентда савдо қилганлар. Хива бозорларида ҳам қозоқлар учун махсус бозор ва расталар бўлган (шунда қозоқ бозорларда 100 дан ортиқ расталар бўлган). Ўз навбатида қозоқлар бу бозорларда тери ва тери маҳсулотлари, жун, хуржун, арқон, эгар-жабдуқлар ва унинг абзал-анжомлари, кигиз, қозоқ гиламлари, қоғозлар, камарлар, ёғочдан қилинган маҳсулотларни сотганлар.

Кўп ҳолларда баъзи хунармандлар (пойабзалчилар, тикувчилар ва бошқалар) бевосита қозоқлар яшайдиган ҳудудларга бориб, жойида қозоқларнинг аёлу эркаги ва болаларига пойабзал, кийим кечак тикиб бериб, эвазига тери, мўйна, гўшт ва сут маҳсулотлари, пул олганлар. Баъзи йилларда Кичик жуз қозоқлари Хива бозорларига 200 минга яқин кўй олиб келиб сотганлар¹². Манғқишлоқ ва Устюрт қозоқларига Хиванинг кўпгина бозорлари маълум бўлиб, бошқа ҳамқабилалари ва юртдошлари билан Хива, Қўнғирот, Янги Урганч, Кўхна Урганч, Гурлан, Ҳазорасп, Хўжайли, Манғит, Қипчоқ ва Шоватда, Питнак, Беш-ариқ, Қўшқўпир, Ҳазават Қиёт, Амбар манак, Тошҳовуз, Иляли, Қилич Ниёзбий, Порсу, Шумагайда савдо-сотик ишларини олиб борганлар¹³.

Хиванинг қозоқлар билан савдо муносабатлари учун Қўнғирот шаҳрининг ўрни катта бўлган. “Кўхна Урганчдан кейин барча атрофдаги аҳоли шу шаҳарда бозор қилишган”, деб маълумот берилади архив ҳужжатларида¹⁴. Бу шаҳарда иккита катта бозордан ташқари (қозоқ ва ўзбек бозори) 300 дан ортиқ савдо расталари ва дўконлар бўлган. Қозоқ бозорлари кўчманчиларни баҳорда, кўчиб кетишларидан олдин ва яйловдан қайтиб келишларидан сўнг, қишлоғга келганларидан жуда гавжум бўлган. Нархлар ҳам шу вақтда анча

¹¹ Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828). Т.4. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1948. – С. 512-513.

¹² Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – СПб., 1867. – С. 51.

¹³ Гришфельд В., Галкин М.Н. Военно-статистическое описание Хивинского оазиса. – Ташкент, 1903. Вып. II. – С.144 ва кейингилари.

¹⁴ Қаранг: Медуанов С. История казахско-узбекских отношений в XIX-начале XX вв. Туркестан, 1992. – С.131. 1-чи изох.

тушган¹⁵.

Бундан ташқари қозоқ жузлари орқали Марказий Осиёлик савдогарлардан тошкентлик, бухоролик, қўқонлик ҳамда хоразмлик савдогарлар Россия билан савдо-сотик ишлари олиб борганлар. Шунда қозоқларнинг баъзи султон ва бийлари савдо карвонларнинг хавфсизлигини таъминлаганлар. XIX асрнинг бошларидаги маълумотларга қараганда, 1803 йили Шамайга 50055 рублга мол-товар олиб келиниб, Шамайдан 62606 рубллик товар олиб кетилган. 1804 йили эса 80366 рубли мол олиб келиниб, 73981 рубллик маҳсулот олиб кетилган¹⁶. Бу кўрсаткич йилдан йилга ошиб борган. Башқа маълумотларга қараганда Шамайдан Ўрта Осиёга биргина кигизнинг ўзидан 1 млн рублга яқин олиб келинган экан¹⁷. Шамай шаҳри шу даврда нафақат Хитой, Тошкент, Қўқон, Хива ва Бухоро, балки Ўрта ва Катта жуз аҳолиси учун муҳим савдо марказига айланган эди¹⁸.

Архив маълумотларига қараганда, Қозоқ жузларидан (маълумот Шамай-Тошкент йўналишига оид) 4-5 минг туяда товар олиб келинган, улардан 250 тасида наMAT, тери ва турли арқонлар бўлган. Шу йўналишдаги Марказий Осиё-Дашти Қипчоққа эса 10 минг туядан иборат савдо карвони борган¹⁹. Шунда Марказий Осиёлик савдогарлар қозоқ қабилалари яшаётган худудлардан ўта туриб, ўртакашлик қилиб, мол айирбошлаши билан машғул бўлган. Улар ўз товарларинини чорвага, чорва маҳсулотларига, уй ҳунармандлари маҳсулотларига алмаштириб, уларни кейин бошқа жойларда сотганлар. Ўз навбатида улар Россия ва бошқа жойлардан қозоқларга керак бўлган маҳсулотларни сотиб олиб келтирган²⁰.

Айни шу масалани ёритиб, рус тадқиқотчиси А.Н. Тетеревников ёзган эдики, Марказий Осиё савдогарлари бизнинг божхона пунктларимизгача келиш вақтларида анча савдо-сотик ишларини олиб бориб, даштга қуйидаги молларни олиб келишади: улар ичида энг кўпи бўз-хомсурф матосидир, кейин эса чакмонлар, халат ва тўнлар, кўрпа-тўшаклар, тўппи, камарлар, чолвор,

¹⁵ Ўз МА, И-383-жамғарма, 196-йиғма жилд, 12-варақ.

¹⁶ Ўз МА, И-478-жамғарма, 204-йиғма жилд, 211 варақ.

¹⁷ Масанов Э.А. Казахское войлочное производство во второй половине XIX в. и в начале XX в. // Трудк ИИАЭ КазССР им. Ч.Ч. Валиханова. Т.6. – Алма-Ата, 1959. – С. 124.

¹⁸ Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям. (Перевод с польского и предисловие Ф. Стендовой). Под ред. Дюнсенбаева. Алма-Ата, 1960. – С.5.

¹⁹ Қаранг: Медуанов С. История казахско-узбекских отношений в XIX-начале XX вв. Туркестан, 1992. – С.136. 3 ва 4-чи изох.

²⁰ Из истории внешнеторговых связей казахов в XVIII в. В кн. Ученые записки ИВАН СССР. – Москва, 1958, т. 19. С.39-54.; Казахско-китайские торговые отношения в к. XVIII-в. В кн.: ТИИАЭ им. Ч.Ч. Валиханова АН Каз ССР. – Алма-Ата, 1952, т.15. – С.138-145.

заргарлик ва темир маҳсулотлари ва бошқалар²¹. Маълум бўлишича Марказий Осиёлик савдогарлар Россиядаги турли ярмарка ва бозорларидан рус фабрика-заводларининг маҳсулотларини (чини ва фарфордан, милтиқ ва тапончалар), яна шакар, оқ-қанд, сафар сандиғи, қозонлар, совун, атир ва ҳ. қозоқ жузларига олиб келиб сотишган ёки алмаштирганлар²².

Ўз навбатида Хива бозорларида Орол ва Каспий атрофидаги қозоқлардан ҳам савдогарлар асосан чорва маҳсулотларини олиб келиб сотиб (асосан қўй, кейин от ва туяларни, чакмон, тери, наMATлар, баскура), хонлик бозорларидан ун, турли матолар(бўз, хомсурф, шоҳи), халатлар, гиламлар, мева ва қоқ мевалар олиб кетишган. Ўрганилаётган даврда Хива хонлигидаги юқорида айтилган савдо марказларидан ташқари Хиванинг Кичик жузлар, Устюрт, Орол атрофида барпо этилган қалъа ва истехкомларида ҳам савдо-сотик ишларини олиб боришган. Кўпинча хивалик сарбозлар ва уларнинг оилалари келган қозоқлардан чорва, ва чорва маҳсулотларини сотиб олганлар. Баъзи каттароқ истехком ва қалъаларда хунарманд ва усталар ҳам келиб яшаган. Улар ўз маҳсулотларини чека-атрофдаги кўчманчи қозоқларга ҳам сотган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ўрганилаётган даврда Хива хонлигида яшаётган қорақалпоқлар Кичик жуз қозоқларининг иқтисодий ва сиёсий тобелигида бўлган. Уларнинг асосий қисми ярим кўчманчи бўлиб, човачилик, деҳқончилик ва балиқчилик билан машғул бўлганлар. Уларнинг бир қисми Хоразм воҳасидаги ўзбеклар таъсирида деҳқончилик билан шуғулланиб, ўтроқ бўлишган эди. Улар Сирдарё ва унинг ирмоқлари бўлган Қувондарё ва Жанидарёдан сунъий усулларда сув чиқариб, қишлоқ хўжалик зироатларини экканлар. Қадимий усуллардан фойдаланишни улар хоразмликлардан ўрганганликлари маълум²³.

XVIII асрда қорақалпоқлар қозоқларга кўрғошин, порох ҳам сотган. Хива худуларида ўзбекларга яқин жойларда яшаётган қорақалпоқлардан чиққан савдогарлар қозоқлар билан бўлган савдонинг асосий қисмини ўз қўлларида ушлаб, уларни ғалла билан таъминлаган.

Савдо ва корвон йўлларида қозоқ қабилалари савдогарлар ва корвон хавсизлигини таъминлашда ҳам иштирок этганлар. Бу иш билан XVIII асрнинг

²¹ Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – СПб., 1867. – С. 9.

²² Яна қаранг: Толыбеков, С. Е.. Кочевое общество казахов в XVII- начале XX века.:

Полит.-экон.анализ. – Алма-Ата : Наука, 1971. – 634 с.; Шу муаллиф.

Общественно-экономический строй казахов в XVII-XIX веках. – Алма-Ата :

Казгосиздат, 1959. – 448 с.

²³ Муфассал қаранг: Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. – Москва, АКД. – 1984. – 272 с.

ўрталридан Ўрта ва Кчик жуз аҳолиси шуғулланишни бошлаган маълум²⁴. Аксар ҳолларда бу иш билан ўз ҳудудларидан ўтадиган корвон ва савдо йўллари бо аҳолига бу иш фойда келтиргани аниқ. Корвон хавфсизлигини таъминлаган гуруҳ, масалан Бухородан Оренберггача 14 бухоро тиллосида ҳақ олишган²⁵.

Я.П.Гавердовский маълумотида қараганда Кичик жуздан бойули қабиласидан жунбас уруғи (7200 оила), алимулла қабиласининг чумекей уруғи (6000 оила), тозлар (3000 оила), жетирунинг кераит уруғи (4000 оила) корвонлар кузатиш ва муҳофазаси билан машғул бўлишган²⁶. Шунда жунбаслар Троицк ва Бухорода савдо қилиб шу йўлларда корвонларни кузатган. Тозлар ва қизилқуртлар эса, Оренбургга Хива корвонларни олиб бориб, уердан Хивага Оренбергдан савдо корвонларига ҳамроҳлик қилишган.

Кичик жуздан 42 та қабиладан 5 та, яъне 12 %, жами 23200 оила корвон амниятини таъминлаш билан машғул бўлишган. Ўрта жуздан арғин қабиласидаги учта чард, джид, туртуул (жами 30000 оила), бағанали-найман қабиласидан қараул, қаракесак уруғлари (жами 900 ва 4000 оила) шундай юк ташиш билан машғул бўлган. Шунда бошидаги уч уруғ корвонларни Муқаддас петрдан Кошғар, Тошкент ва Бухорогача, охирги иккита уруғ Бухородан Троицккача савдо қилишган²⁷.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Хива ва дашти қипчоқ савдо алоқаларида қароқчилик катта зарар етказишган. Кўп ҳолларда “баранта” номини олган корвон йўлларидаги қароқчилик ва ўғриликкўчманчи қозоқларда катта даромад келтирган бўлса ҳам ўтроқ ва кўчманчилар ҳамда давлатлар ўртасидаги алоқаларга салбий таъсир кўрсатган. Бу қароқчиликдан кўпчилик азият чеккани ҳам маълум²⁸.

Ўрганилаётган даврда Кичик ва Ўрта жуздаги қозоқлар чорвачилик билан бирга ўзларига керакли бўлган товарлар ва ишлаб чиқариш воситаларни қароқчилик йўли билан ҳам қўлга киритишган. Шу даврдаги баримта номи остида муаллифлар қароқчиликнинг бир неча тури, жумладан корвонлардан ўғирлаш, савдогар ва корвон аъзоларидан олинадиган турли шаклдаги пора ва тамагарчилик, чорва ва одамларни ўғирлаш, ички баримта, яъне одат ҳуқуқи

²⁴ Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. Дисс. канд.ист.наук. – Москва, 1984. – С.150-151.

²⁵ Ўша жойда.

²⁶ Гавердовский Я.П. Исторический опыт торговли с Бухарией. ЦГВИА, ф.260, ОП.1, д. 2, л. 12-34 об.

²⁷ Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. – С.152.

²⁸ Шахматов В.Ф. К вопросу о причинах относительной застойности патриархально-феодалных отношений у кочевников. ВАН Каз ССР, 1959, вып. 5. –С.21

бўйича мажбурий судьяларнинг қарорларини бажариш, қонунга зид равишда чорвани уғирлаш ва ҳ²⁹.

Жанна Юнисовна Мансурова ўзининг ишида ўша давр муаллифларининг маълумотлари асосида аниқладики, Кичик жуз аҳолисидан доимий равишда алимулла-қарасақол қабиласидан 4 та уруғ – 1700 оила, алимула-чумекей қабиласидан чумекей-текин (2500), чумекей куит (5000 оила), чумекей кунят ва сари-кишкина (4000 юрта); алимула-турқара (10000 оила), алимула-кишкина-чиқти (800 оила) қорвон йўлларида қароқчилик билан машғул бўлишган. Буларга яна яқин алоқада бўлган алимула-қаракесак ва кишкина-чиқти, жами 3500 оилани қўшиш керак. Бу жузда 42 та қабиладан 8 қабила қароқчилик билан шуғулланиб, ўзларига керак бўлган кийим-кечак, матолар, пул, ишлов берилган тери, гиламлар, кумуш, тилла, бошқа бойликлар, умуман рус-ўртаосиё савдо маҳсулотларини ташкил қилган барча товарларни ўзлаштирганлар³⁰.

Бундай қароқчиликни қорвонбошилар, қабила бийлари, қабила старшиналари, баъзан султонлар турли восита ва алдов йўллари билан ташкил қилишган³¹.

Қорвон талон-торожи ва савдо йўллардаги қароқчиликдан тушум жуда катта бўлган. Масалан, 1786 йилдан 1791 йил оралиғида олти қарвонга уюштирилган қароқчиликдан 445 000 рублга яқин мол ўғирланган. 1796 дан 1805 йилгача 2 млндан ортиқ товар ва бойлик Россия ва Ўрта Осиё савдо йўлларида талон-тароғ қилишган.

Я.П.Гавердовский маълумотида қараганда Кичик жуз қабила ва уруғлари 9 йил давомида (агар ўртача оила аъзоларини 5 нафардан иборат деб билсак) киши бошига 13, 3 кумуш рублга тенг даромад олишган. Ўғирланган товарлар 3-10 баробарига арзон қароқчилар қўлига тушгани маълум бўлади³².

Ўрганилаётган даврда қароқчиликнинг яна бир манба чорва ва одамларни ўғирлаш бўлган. 1750 йилдан 1825 йиллар орасида рус ва қозоқ жузлари орасидаги чагаралардан 3666 киши, қорвонлардан 2 489 417 рублга тенг товарлар, 38 226 бош от, 24 549 бош қорамол, 21959 бош қўй ўғирланган³³.

²⁹ Фуке С.Л.Барымта. В кн.: Ученые записки Харьковского юридического ин-та. Харьков, 1948, вып.3. – С.13-15.

³⁰ Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. – С.153-154.

³¹ Муфассал қаранг: Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. – С.153-172.

³² Гавердовский Я.П. Ведомость и киргиз-кайсацком народе Средней и Меньшей орды с разделением на глав - 256 - ные роды. ЦГВИА, ф.397, оп. 1, д.26, л.82-85.

³³ Қаранг: Мансурова Ж.Ю. Хозяйство казахов Малого и Среднего Жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. – 18-чи илова.

Чегарада асир олинган руслар Ўрта Осиё бозорларида сотилган. Хива, туркманлар, қароқалпоқлар ерлари ва Эрондан ўғирланган асир ва қуллар Россия бозорлари ва Хива ва Бухоро қул бозорларида сотилгани маълум³⁴.

1721-1725 йилларда бутун минтақада фақат руслардан 6-7 минг рус асирлари бўлган. 1740 йили фақатгина Хивада 4 мингга яқин рус қуллари ва асирлари бўлган. 1770 йилда эса уларнинг сони 5 мингдан ошган³⁵.

Бир асир ё қул нархи 50 рублдан 950 рублгача бўлган. Кўпинча қул ўртача 200-300 рублга сотилган. Бу миқдор маблағга 300 бош қўй сотиб олишни инобатга олинса, бир асирни сотиб бутун молиявий вазъиятни тартибга солиш мумкин бўлган. Я.П.Гавердовский хулосасига кўра “қароқчилик шундай даромад келтириши билан кўп қамағаллашган қазоқларнинг асосий даромади ва машғулотига айланган эди”³⁶.

ХУЛОСА

Хулоса қилиш мумкинки, қароқчилик ўрганилаётган даврда, айниқса ХУШ асрнинг охири – XIX асрнинг бошларида Кичик жуз аҳолиси учун ҳам аҳолининг иқтисодий талабини қондирадиган асосий машғулотлардан бирига айланган эди.

Ўрганилаётган даврда Хивадаги марказий ҳокимиятнинг зафлашуви, қозоқ жузлари ўртасидаги зиддият, жунғорларнинг бостириши минтақа, Хива ва Дашти қипчоқ, жумладан Кичик жуз ва қароқалпоқлар билан бўлган муносабатларга салбий таъсир кўрсатди.

REFERENCES

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана / Сочинения, т.2. ч.1. – Москва:Наука, 196. – С. 329.
2. Рычков П.И. Ответы на экономические вопросы, касающиеся до земледелия. // Труды ВЭО, СПб., 1767, Ч.7,е – С.132.
3. Прошлое Казахстана в источниках и материалах.Сб.док. Москва-Алш-Ата,1935, сб.1. – С.162.

³⁴ Ефремов Ш. Странствование Филиппа Ефремова в Киргизской степи,Бухарии, Хиве, Персии,Тибете, и Индии и возвращение его от туда через Англию в Россию.3-е изд., Казань,18П. с, 16-17; Поездка Пospelова и Бурнашева в Ташкент в 1800 г. ВРГО,1851, ч. I, отц.VI. – С. 44. (1-43)

³⁵ Семенов Г.И. Рабство в Казахстане в ХУ-ХІХ вв. ТИИАЭ. – Алма-Ата, 1959, т.

6. л. 177; Марков Г.Е. Кочевники Азии (структура хозяйства и общественной организации). -М.: ИСУ,1976. – С. 154. (316 с.)

³⁶ Гавердовский Я.П. Ведомость и киргиз-кайсацком народе Средней и Меньшей орды с разделением на глав- - 256 - ные роды. ЦГВИА, ф.397,оп. 1,д.26, л.82-85.

4. Гавердовский Я.П. Примечания к рассмотрению Оренбургского края. РО ГПБ им.М.Е.Салтыкова-Щедрина, Ф 11, 37, л.39.
5. Мансурова Ж. Ю.Хозяйство казахов Малого и Среднего жузов во второй половине XVIII - начале XIX в. Дисс. канд.ист.наук. – Москва, 1884. – С. 186.
6. Иванов П.П. Казахи и Кокандское ханство. – С. 93.; К вопросу о взаимоотношениях казахских племен с оседлым и полуседлым населением Хорезма в ХУШ-ХІХ вв. УП ЖАЭН. – М. -Наука, 1964, 9 с.
7. Небольсин П.Н. Очерки торговли России со Средней Азией // Записки РГО, кн.10. 2855. – С.287.
8. Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – СПб., 1867. – С. 4.
9. Медуанов С. История казахско-узбекских отношений в XIX-начале XX вв. Туркестан, 1992. – С.125.
10. Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828). Т.4.– Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1948. – С. 512-513.
11. Гришфельд В., Галкин М.Н. Военно-статистическое описание Хивинского оазиса. – Ташкент, 1903. Вып. II. – С.144 ва кейингилари.
12. Ўз МА, И-383-жамғарма, 196-йиғма жилд, 12-варақ.
13. Ўз МА, И-478-жамғарма, 204-йиғма жилд, 211 варақ.
14. Масанов Э.А. Казахское войлочное производство во второй половине XIX в. и в начале XX в. // Трудк ИИАЭ КазССР им. Ч.Ч. Валиханова. Т.6. – Алма-Ата, 1959. – С. 124.
15. Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям. (Перевод с польского и предисловие Ф. Стендовой). Под ред. Дюнсенбаева. Алма-Ата, 1960. – С.5.